

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika Faaliyetleri - Birinci Dünya Savaşı'nda Sudan, Habeşistan, Somali -

Tuğrul Oğuzhan Yılmaz, *Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika Faaliyetleri - Birinci Dünya Savaşı'nda Sudan, Habeşistan, Somali*, Ötügen Neşriyat, 16,5 x 23,5 cm, 1. Basım, Karton Kapak, Kitap Kâğıdı, 510 sayfa, ISBN: 978-605-155-759-5, İstanbul, 2021.

Üzeyir AYGÖRDÜ*

* Tarih Uzmanı

Orcid Id: 0000-0002-8857-5233

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:
Üzeyir Aygördü

E-posta / E-mail:
uzeyiraygordi@hotmail.com

Geliş Tarihi / Recived Date:
27 Ocak 2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:
6 Mart 2023

Kitap Tanıtma / Book Review

Atrf / Citation:

Üzeyir Aygördü "Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika Faaliyetleri - Birinci Dünya Savaşı'nda Sudan, Habeşistan, Somali-", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 135, Sayı 267, İstanbul 2023, s. 285-290

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA 2.0 tarafından lisanslanmıştır. / This article is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 2.0.

Teşkilât-ı Mahsûsa'nın ardılı olarak bayrağı devralan Milli İstihbarat Teşkilatı'nın son yıllarda göz dolduran faaliyetlerinin Türk halkında Teşkilât-ı Mahsûsa'ya olan merakı artırdığı söylenebilir. Bu merakı değerlendiren popüler tarih anlatıcılığının Teşkilât-ı Mahsûsa meselesinde kafaları fazlasıyla karmaşık hale getirdiği görülmektedir. Yakın zamanda Türk istihbarat birimleri üzerine yapılan akademik çalışmaların sayısının arttığı da takip edilmektedir. Bu araştırmalardan biri olduğunu düşündüğümüz Tuğrul Oğuzhan Yılmaz'ın kaleme aldığı "*Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika Faaliyetleri - Birinci Dünya Savaşı'nda Sudan, Habeşistan, Somali*-" adlı eser,¹ 2021 yılında Ötügen Neşriyat tarafından okurlarıyla buluşturulmuştur. Tasarımında siyah ve kırmızı renklerin tercih edildiği kitabın kapağında Osmanlı subaylarının yerli halkla birlikteliğini gösteren fotoğraf kullanılmıştır. 510 sayfadan ibaret eser, "Önsöz ve Giriş" kısımlarından sonra beş bölüm halinde hazırlanmıştır. "Sonuç" kısmı sonrasında "Haritalar, Kaynakça ve Dizin" kısımlarına yer verilmiştir.

¹ Yazarın 2020 yılında tamamlanan "Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'daki Faaliyetleri" başlıklı Yüksek Lisans Tezinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş basımıdır. Bkz. Tuğrul Oğuzhan Yılmaz, *Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika'daki Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

Yazar, “Önsöz” kısmında (ss.13-14) kitabın hazırlık sürecinde desteğini gördüğü şahsiyetlere teşekkürlerini iletmekle birlikte, kendisini “Teşkilât-ı Mahsûsa” merkezli bir eser kaleme almaya iten motivasyonu da açıklar. Bunda yazarın Enver Paşa ve Teşkilât-ı Mahsûsaya olan ilgisi ve merakının etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Akademik eserler genel itibariyle literatürdeki boşluğu doldurmaya yönelik araştırmalar neticesinde ortaya çıkar. “Giriş” kısmında (ss.17-34) zikredildiği üzere yazarın, Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşında Doğu Afrika cephelelerindeki faaliyetleri hakkında tespit ettiği Türkçe akademik yazın boşluğunu doldurmaya yöneldiği anlaşılmaktadır. Nitekim kitabın konusuna dair literatürde yer alan eserler hakkında kısa bilgilendirmeler yapılarak, kitabın kapsamının “1914-1918 yılları arasında Teşkilât-ı Mahsûsa’nın Sudan, Habeşistan (Etiyopya), Somali dâhilinde gerçekleştirdiği siyasi ve askeri faaliyetler” olduğu ve bu bağlamda Doğu Afrika’ya yönelik yürütülen örtülü harbe mercek tutularak gayri nizami harp, istihbarat ve propaganda faaliyetlerinin değerlendirildiği zikredilmiştir. Kitabın muhteviyatının anlaşılması bakımından bölüm planları ve konularına dair kısa izahatlar getirildiği ve dahi bu izahatlar vasıtasıyla ana metin öncesi okuyucuya konu hakkında genel bir bilgi dizini sunulduğu söylenebilir. Ayrıca araştırma sürecinde akademik disiplin metotlarının titizlikle takip edildiği vurgulanarak kitabın hazırlık sürecinde istifade edilen arşivlerde sıralanmıştır.

Siyasi tarih çalışmalarında araştırma konusu haline getirilen ülkelerin siyasi, askeri ve idari örgütlenmeleri, etnik yapıları, dini mensubiyetleri, ekonomik durumları, kültürel ve sosyolojik özelliklerinin okuyucuya sunulması, temellendirilen argümanların daha doğru anlaşılmasına katkı sunar. Yazar, “Birinci Dünya Savaşında Doğu Afrika” başlıklı birinci bölümde (ss.35-113); araştırmanın merkezine aldığı “Sudan, Habeşistan ve Somali” hakkında oldukça geniş ve tafsilatlı şekilde bilgiler vermektedir. Söz konusu ülkelerde İngiliz, Fransız ve İtalyan sömürgeciliğinin stratejik yayılımı ve idaresinin siyasi ve sosyal sonuçları üzerine yapılan analizler, bugün dahi sömürgeci zihniyetlerce kaotikleştirilen coğrafyalardaki amaçlarla aynı istikamette ilerlediği gözler önüne serilmektedir. Sömürgecilerin hedef coğrafyalarda her daim işlerini kolaylaştıran yerel işbirlikçileri olmuştur. Tarihi kayıtlar, milli ve manevi haysiyeti yüksek, ülke birliğini ve menfaatini önceleyen önderler etrafına toplanabilen milletlerin, ülkelerini muhafaza ettiklerini defaten ortaya koymuştur. Bu noktada bölümde yer verilen Osmanlı Devleti ile teması bulunan Sudan’da Darfur Sultanı Ali Dinar’ın, Habeşistan’da İmparator Lic İyasu’nun ve Somali’de Dervişler hareketi lideri Seyid Muhammed Abdullah Hasan’ın işgalci sömürgecilere karşı verdikleri mücadele ve kazandıkları başarıların, İngiliz destekli işbirlikçiler eliyle akamete uğratıldığı görülmektedir.

“Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Doğu Afrika Misyonu ve Örgütlenmesi” başlıklı ikinci bölüme (ss.118-174); Teşkilât-ı Mahsûsanın tarihçesi, teşkilatlanması, hedefleri, faaliyet alanları ve başkanları Binbaşı Süleyman Askeri Bey, Binbaşı Halil (Kut) Bey, Tunuslu Ali Başhamba, Kurmay Albay Hasan Tosun Bey ve Hüsamettin (Ertürk) Bey'e dair kısaca bilgiler verilerek başlanmıştır. I. Dünya Savaşı'nda Afrika özelinde belirlenen strateji irdelenerek, Teşkilât-ı Mahsûsa adına Doğu Afrika'daki askeri ve siyasi misyonu yürüten başkanlığını Nuri Paşa'nın (Killigil) yaptığı Trablusgarp merkezli kurulan “Afrika Grupları Komutanlığı” ve Ahmet Mazhar Bey idaresindeki “Habeşistan Başşehbenderliği'nin” Doğu Afrika'daki istihbarat ağı ve bu istihbarat ağında görev alan ya da temas kurulan Sudanlı Dilaver Abidin Bey'in, Sudanlı Subay Mehmet Şükrü Mekavi'nin, Hartumlu Muhammed Abdullah'ın, Sudanlı (Zenci) Musa Bey'in, Sudanlı (Zenci) Muhammed Çavuş'un, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan Milletvekilliği yapan Süleyman el-Baruni Bey'in, Mısır Hizbu'l Vatanin Lideri Muhammed Ferid Bey'in, Din Âlimi Şeyh Abdülaziz Çaviş'in, Mısır eski Hidivi II. Abbas Hilmi Paşa'nın, Mısırlı Subay İsmail Lebib Bey'in, Habeşistan İmparatoru Lic İyasu'nun danışmanlığını yapan Hasip el- Idlibi'nin Teşkilât-ı Mahsûsa adına yaptıkları operasyonel faaliyetlere yer verilmiştir. Teşkilât-ı Mahsûsanın Doğu Afrika'daki stratejik amacını “Mısır'ın ele geçirilmesi” şeklinde tespit eden yazar, bu amaçla Mısır'ın geri hattındaki Darfur Sultanı Ali Dinar, Habeşistan İmparatoru Lic İyasu ve Somalili dervişlerin lideri Seyid Muhammed Abdullah Hasan ile “karşılıklı pratik menfaatler” gözetilerek iş birliğine gidildiğini ortaya koyar. Ayrıca liderlerin “dini mensubiyetlerinin” de ayrı bir motivasyon oluşturduğu ve “Cihad-ı Ekber” davetinin bölgede karşılık bulması için önem arz ettiğinin altı çizilir. Zira Kanal Cephesindeki başarı, savaşın Sudan, Habeşistan ve Somali sathına yayılarak İngilizlerin, kuvvetlerinin bir kısmını bu bölgelere kaydırması öngörüsüne dayandırılmıştır. Bu kapsamda Afrika Grupları Komutanlığı ve Habeşistan Başşehbenderliği'nin faaliyet sahası ve stratejisi üzerinde durulmuştur.

Devletlerce savaş meydanlarında milli ya da dini referanslara başvurulması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Toplumsal dinamikleri harekete geçirme ve stratejik hedefler istikametinde yönlendirme kabiliyeti olan bu unsurlar, gücü elinde tutan devletler için psikolojik bir üstünlüğe dönüşerek istenilen askeri başarıya ulaştırabileceği öngörülür. “Osmanlı Devleti'nin Cihad-ı Ekber İlanı ve Pan-İslamizm” başlıklı üçüncü bölümde (ss. 175-252); Sultan V. Mehmet Reşad'ın 14 Kasım 1914'te “İslam Halifesi” sıfatıyla “Cihad-ı Ekber” ilan ederek tüm Müslümanları itilaf devletlerine karşı savaşmaya çağırmasının “stratejik sebepleri ve pragmatik amaçları” üzerine yoğunlaşıldığı görülmektedir. Bu kapsamda Sultan Abdülhamid Han döneminin en etkin politikası “Pan-İslamizm'in” Sultanı tahtından indiren ittihatçılar tarafından da sürdürülerek “aksiyoner” nitelik kazandırılmaya çalışıldığı tespit edilerek; Pan-İsla-

mizm propagandasının başta İngiltere olmak üzere itilaf devletleri karşısında, özellikle Mısır ve Doğu Afrika'da Türk-Alman ittifakına ve yerel güç merkezlerine kazandıracağı stratejik üstünlük ele alınmıştır. Cihad-ı Ekber çağrısının Sudan, Habeşistan ve Somali'de bulduğu karşılık, yerel aydınlar, tarikat ve dini önderler, siyasi nüfuzu bulunan liderler, kabile ileri gelenleri ve itilaf devletleri safında savaşırken saf değiştirerek Osmanlı saflarına geçen askerler üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Almanların Cihad-ı Ekber ilanından beklentileri ve Pan-İslamizm politikası kapsamında amaçları ve dahi adı anılan bölgelerde kimi zaman Teşkilât-ı Mahsûsa ile örtüşen kimi zaman da rekabete dönüşen açık ve örtülü faaliyetleri detaylandırılarak verildiği söylenebilir. Bölümde ileri sürülen argümanlar ve tespiti yapılan hususların arşiv belgelerine atıf yapılarak desteklendiği görülmektedir.

Teşkilât-ı Mahsûsanın Afrika Grupları Komutanlığınca yürütülen istihbari faaliyetlerdeki en önemli beklentilerden biri de; bölgede başta İtalyanlar olmak üzere sömürgeci güçlere karşı mücadele yürüten Senusiler ile Darfur Emiri Ali Dinar arasında işbirliği sağlayarak, İngiliz sömürgecilğine karşı birlikte mücadele etmelerini sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. “Teşkilât-ı Mahsûsanın Afrika Grupları Komutanlığı Üzerinden Yürüttüğü Faaliyetler” başlıklı dördüncü bölümde (ss.253-330); bu stratejik tercihin oluşumu üzerinde durularak, Teşkilât-ı Mahsûsa misyonlarınca Senusiler ile Darfur Emiri Ali Dinar arasında tesis edilen ittifakın ayrıntıları ve bu ittifakın kurulmasında görev alan Abdullah Almas Efendi, Teğmen Abdülcelil Efendi, Binbaşı Cafer el-Askeri Bey, Kurmay Binbaşı Mehmet Tarık Bey, Yüzbaşı Mehmet Ata Efendi, Piyade Üsteğmen Ali Rasim Efendi gibi Teşkilât-ı Mahsûsa mensubu subayların örtülü faaliyetleri ve katkılarının ele alındığı görülmektedir. Bu kapsamda Darfur Emiri Ali Dinar ile Sultan V. Mehmet Reşad, Enver Para, Nuri Paşa arasındaki yazışmalar, yapılan askeri ve istihbari yardımlar, İngilizlerin oluşan ittifak karşısında aldığı tedbirler ve özellikle Ali Dinar'ın şehit edilmesiyle sonuçlanan askeri harekâtlar tüm yönleriyle okuyucuya sunulmuştur.

Kitabın “Teşkilât-ı Mahsûsanın Habeşistan Başşehbenderliği Üzerinden Yürüttüğü Faaliyetler” başlıklı beşinci bölümünde (ss.330-416) ise; Başşehbender Mazhar Bey koordinesinde Habeşistan ve Somali'ye yönelik örtülü faaliyetler ele alındığı görülmektedir. Teşkilât-ı Mahsûsanın bölgedeki temel amacının Habeşistan İmparatoru Lic İyasu ve Somali Dervişler hareketi lideri Seyid Muhammed Abdullah Hasan'ın müttefikliğini temin ederek, Türk-Alman ittifakı içerisinde savaşa katılmalarını sağlamak olduğunun altı çizilir. Her ne kadar istenilen netice elde edilememiş olsa da; Mazhar Bey'in, Hıristiyan iken sonradan Müslüman olan Lic İyasu'yu “İslam İmparatorluğu” kurmaya niyetlendirecek kadar motive etmesi, Somali Dervişlerinin lideri Seyid Hasan'ı ise Somali'de “Türk Bayrağı” açtıracak kadar tabiiyet göstermesini temin etmesi ve dahi her iki liderin “Cihad-ı Ekber” çağrısına iştirak ederek,

birlikte İngiliz, Fransız ve İtalyanlara karşı savaşmalarını sağlaması, stratejik bir örneği başarı saymak mümkündür. Zira bölümde sıklıkla atfı yapılan arşiv kaynaklı istihbarat raporları ve yazışmalarda, Mazhar Bey'in merkeze uzak bir bölgede kısıtlı askeri gereç ve insan kaynağıyla, yerel güç odaklarını harekete geçirerek örtülü operasyonları akıllıca koordine ettiği görülmektedir. Nitekim Habeş İmparatoru Lic İyasu, darbeye pasifize edilip hapsedilene kadar İngilizler ile mücadelesine devam ederken; Seyid Hasan ise son nefesine kadar sömürgecilere karşı ülkesini savunduğu tüm detaylarıyla sunulmuştur. Habeşistan ve Somali'de kıran kırana geçtiği anlaşılan "spy game" (casus oyunu), dönem itibarıyla sömürgeciler tarafından kazanılmış olsa da; Başşehbender Mazhar Bey başta olmak üzere Teşkilât-ı Mahsûsaya hizmet eden diğer adı zikredilen Ömer Avni Efendi, Hacı Tevfik Efendi, Şeyh Ahmed Nuri Efendi, Yemen Valisi Mahmut Nedim (Akdilek) Bey, Harar Valisi Abdullah Ali Sadık Paşa, Yanbo Valisi Hasib el-Idlibi, Ali Said Paşa (Akbatogon) gibi isimlerin mücadelesinin sonuçsuz kalmadığı, sonraki yıllarda bu ülkelerde bağımsızlık fikrini ateşlediği tespit edilir.

"Sonuç" kısmında (ss.417-421) eser kısaca hülâsa edilirken; "Haritalar" kısmında (ss.423-438) Sudan, Habeşistan ve Somali'nin XX. yüzyıl başlarındaki siyasi ve coğrafi durumlarını gösterir çoğu arşiv ve koleksiyon ürünü on dört adet harita verilmiştir. Eserin "Kaynakça" kısmına bakıldığında Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi, ATASE Arşivi, İBB Sayısal Arşivi, Taha Toros Arşivi, Salt Araştırma Arşivi, İngiltere Ulusal Arşivi, Durhan Üniversitesi Arşivi, Amerika, Almanya, İtalya, Katar, Sudan, Hindistan, Avusturya, Fransa, İsveç arşivlerinden ziyadesiyle istifade edildiği anlaşılmaktadır. Yerli, yabancı telif eser ve araştırma makaleleri bakımından oldukça zengin kaynakçaya sahip olan kitapta, dönemin süreli yayınlarının yanı sıra yüksek lisans ve doktora tezlerinin de fazlasıyla kullanıldığı dikkati çekmektedir.

Türk Akademisi tarih yazımında istihbarat teşkilatları ve faaliyetlerini konu alan araştırmaya dayalı çalışmaların yeteri kadar yapılmadığı söylenebilir. Teşkilât-ı Mahsûsa merkezli yayınların ise daha çok popüler tarih metodolojisiyle kaleme alınan eserlerden oluştuğu söylemek mümkündür. Son yıllarda bu alana yoğunlaşan araştırmacıların kaleme aldığı eserlerin ise yeni araştırmaları teşvik edecek ilgi ve merakı uyandırdığı açıktır. Meşakkatli bir araştırmanın ürünü olduğu anlaşılan Tuğrul Oğuzhan Yılmaz'ın kitabı da Teşkilât-ı Mahsûsa merkezli yeni araştırmalara ilham kaynağı olacak türden bir eserdir. I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında İngiltere, Fransa ve İtalya'nın paylaşım sahası haline gelen Doğu Afrika'daki sömürgecilik faaliyetlerinin önünü kesmek amacıyla Osmanlı Devleti'nin Teşkilât-ı Mahsûsa vasıtasıyla Sudan, Habeşistan ve Somali'deki ortaya koyduğu mücadele üzerine yoğunlaşan yazarın, eseri akademik metodolojiden taviz vermeden kaleme aldığı görülmektedir. Aynı zamanda hamasi anlatıma düşülmeden okuyucuya akade-

mik bir eser okuduğunu unutturacak kadar da anlatım dili akıcıdır. Yazarın odaklandığı konuyu yeteri kadar izah ettiği, ileri sürdüğü argümanları ve tespitleri son derece tutarlı bir şekilde ortaya koyduğu görülmektedir. Zaman zaman tekrarlı anlatımlara düşüldüğü söylenebilir. Ancak bunun meseleleri tüm ayrıntılarıyla derinlemesine irdeleme çabasından kaynaklandığı kanaatindeyiz. Sıklıkla arşiv belgelerine atıf yapılması, arşiv materyali bakımından eseri üstün kılarken, yoğun bir mesai harcandığını da hissettirmektedir. Ayrıca bölümler içerisinde çok sayıda fotoğraf kullanılması eseri ayrıcalıklı kılan hususlardandır. Son olarak belirtmek isteriz ki; eserin asıl odaklandığı konu olmasa dahi; Türkçü-Turancı fikirlerinden ötürü bir kesimin haksız eleştirilerine maruz kalan Enver Paşa'nın, büyük harpte devlete stratejik üstünlük kazandıracak siyaseti en üst dereceden takip ettiğini de ortaya koyduğu görülmektedir. Zira Enver Paşa'nın dağılma noktasına gelen Osmanlı memleketlerini elde tutabilmek maksadıyla muhalifi olarak gösterilen Sultan Abdülhamid dönemi siyaseti Pan-İslamizmi, İslam coğrafyasını korumak maksadıyla en etkin şekilde takip ettiği de gözler önüne serilmektedir.